

Lauhanvuori - Hämeenkanngas Geopark -alueen kansallisesti merkittävät kulttuuriperintökohteet

Tapani Tuovinen

Metsähallitus

2019

Euroopan maaseudun
kehittämisen maatalousrahasto:
Eurooppa investoi maaseutualueisiin

Geopark Lauhanvuori -hanke

Hankehakemuksen liitteen 1B (Table 3 s. 18) kansallisesti merkittävät kulttuuriperintökohteet (N-merkityt kohteet, yhteensä 22)

N:o 54

Kunta: Honkajoki

Kohde: Myllyluoman kivikautinen asuinpaikka (Museovirasto 99010003)

Asuinpaikan löysi FT Ville Luho vuonna 1951. Hän suoritti paikalla arkeologisen kaivauksen vuonna 1952 (Luho 1967: 73–78). Kaivauksessa paljastui kodanpohja. Sen mitat olivat 8x6 m ja sitä rajasivat hiiltyneet paalunjäljet, joiden keskeltä paljastettiin kivetön liesi.

Kaivauksessa löydetty esineet olivat kvartsi-iskoksia ja -säleitä (iskentäjälkiä), kaapimia, mahdollinen nuolenkärki, taltta, hioin, iskukivi, keihäänkärki, hiontalaaka ja teelmiä.

Paikalla on rantaterassi, jonka päällä olevalla tasanteella on kodan paikka edelleen havaittavissa matalana painaamana. Paikalla on infotaulu.

Asuinpaikka sijaitsee Paholuoman joen, joka laskee Karvianjokeen, itärannalla lähellä Kauhajoen rajaa. Kohde on osa laajaa asuinpaikka-aluetta, johon Kauhajoen puolella kuuluvat Perähyypän asuinpaikat. Paikat sijaitsevat lähes 2 km pitkällä vyöhykkeellä jokeen loivasti laskevalla hiekkakankaalla, osittain metsässä, osittain pellolla.

Asuinpaikan rantakorkeus on 115 m meren pinnasta. Korkeuden perusteella paikka on ollut käytössä mesoliittisen kivikauden keskivaiheessa noin 7000 eKr. Paikka sijaitsi silloin pienen merenlahden itärannalla. Paikalla asuneet ihmiset olivat metsästäjiä, kalastajia ja keräilijöitä. He käyttivät maahan kaivettuja kuoppia hirven ja peuran pyyntiin ja valmistivat keihäitä, jousia ja harppuunoita hylkeiden ja metsän eläinten pyyntiin.

Kirjallisuus

Luho 1967: 73–78. Uusi-Seppä 2012: 221–222.

Museoviraston arkisto

Räty 1985: kohde Honkajoki 2

N:o 61

Kunta: Isojoki

Kohde: Isojokilaakson kyläasutus ja Isojoen kirkkomaisema

Isojoki kuului alkujaan yhdessä Lapväärtin kanssa Närpiön suurseurakuntaan. Isojokisille lähin kirkko oli Lapväärtissä ja yli kolmen peninkulman kirkkomatkaa pidettiin liian pitkänä. Isojokisen mahtimiehen Luukas Svartin aloitteesta rakennettiin vuonna 1710 ensimmäinen rukoushuone, joka vihittiin kirkoksi vuonna 1733. Carl Ludvig Engelin ja A.W. Arppen suunnittelema Isojoen nykyinen kirkko valmistui vuonna 1833. Se on puurakenteinen empiretyylinen suurella keskikupolilla varustettu ristikirkko, jota ympäröi vanha hautausmaa.

Kellotapuli valmistui 1859. Kirkon ympäristössä on ollut myös syrjäkylien asukkaiden kirkkotalleja.

Kirkon läheisyydessä on tiettävästi 1700-luvulta peräisin oleva entinen kappalaisen virkatalo, joka toimii Isojoen kotiseutumuseona. Museotoimintaa ennen se toimi pitkään rippikoulutupana. Samassa pihapiirissä on 1800-luvun puolivälissä kahdessa osassa rakennettu Isojoen pappila, joka nykyään palvelee kotiseututalona.

Isojoen länsirannalta avautuu laaja näkymä kirkolle yli jokivarren avoimen viljelymaiseman. Paikalle on sijoittunut talonpoikaista rakennuskantaa sekä pienempiä asuinrakennuksia 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alkupuolelta. Maisemallisesti merkittäviä arvokkaita rakennuksia kuuluu Pihlajan, Wiitalähteen (Viitalan), Kankaanpään ja Keskipihlajan tiloihin.

Isojoen ylävirralla mäenharjanteelle rakentuneelta Koppelonkylältä avautuu viljelymaisema Isojoen laaksoon. Kylän rakennuskanta mittakaavoineen ja sijoitteluineen on säilynyt perinteisenä. Kylässä on Koppelokorven umpipiha, jossa on viimeistään 1800-luvulta periytyvä päärakennus sekä ns. pikkutupa 1900-luvun alusta.

Isojokilaakson kyläasutus ja Isojoen kirkkomaisema kuuluvat valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin (RKY). Isojoen kirkko on suojeltu kirkkolain nojalla.

Kirjallisuus

Antila 1981: 437. Pihlaja 1984: 318–332. Teräväinen 2003: 138–139.

www

RKY 4259 (http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=4259). Luettu 6.3.2019.

N:o 69

Kunta: Jämijärvi

Kohde: Kyrönkankaantie (Museovirasto 1000013564)

Vuonna 1459 ensimmäisen kerran mainittu tie, joka johti Pispalan ja Hämeenkyrön kautta Kankaanpäähän ja sieltä edelleen Pohjankangasta pitkin Kauhajoelle ja Korsholmaan,

nykyiseen Vanhaan Vaasaan. Runsaat 200 km pitkä Kyrönkankaantie muodosti yhdessä Ylisen Viipurintien kanssa lyhimmän yhteyden Pohjanmaalta Viipuriin. Se kuului kruunun ylläpitämiin yleisiin teihin. Tieura kaartelee pitkin jäätikköjoen kerrostamia kuivia harju- ja reunamuodostumia. Kauhanevan-Pohjankankaan kansallispuiston alueella vanha kangastie on säilynyt sorapintaisena ja säilyttänyt historiallisen luonteensa.

Kyrönkankaantien reittiä harvaan asutun sydänmaan läpi kuljettiin kesäaikaan. Talvella reitti oli lyhyempi, sillä silloin käytettiin itäisempää ja lyhyempää, Kyrösjärven jäitä kulkevaa reittiä Ikaalisten ja Parkanon kautta (ks. kohde 116).

Kuningas Kustaa Vaasan sihteeri Jakob Teitt kirjasi Kyrönkankaantien kootessaan vuosina 1555–1556 ns. majapaikkaluettelon yleisten teiden varsilla olevista tiloista, joihin kuningas aikoi sijoittaa voutteja kruununkartanoiden hallintoa hoitamaan. Tie on kirjattuna moniin tuomioistuimien pöytäkirjoihin sopimuksista tien kunnossapidosta ja niistä kiistoista, joita sopimukset ja niiden rikkomukset tuottivat. Tie esiintyy myös historiallisissa kartoissa, matkakuvauksissa, matkaoppaissa ja kaunokirjallisuudessa.

Kyrönkankaantie syntyi erätalouden ja tavaravaihdon tarpeisiin. Maantie teki mahdolliseksi kalan myynnin Pohjanmaan rannikolta sisämaahan. Se merkitsi muutoinkin tärkeää yhteyttä Pohjanmaan ja Hämeen välillä, sillä vielä 1500-luvulla ei ollut muita kulkukelpoisia maayhteyksiä Pohjanmaalle. Vanha kangastie oli tärkeämpi yhteys Varsinais-Suomeen kuin huonokuntoinen Pohjanlahden rantatie.

Postinkuljetus vanhaa kangastietä pitkin aloitettiin 1643 ja valtaosa Etelä-Suomen ja Pohjanmaan välisestä postista kuljetettiin Kyrönkankaantietä vuosien 1644–1675 välisenä aikana. Postia kuljettivat postitaloiksi nimettyjen tilojen talolliset, joille annettiin korvaukseksi helpotuksia sotaväen otosta, kestityksestä ja kuljetuksista. Postinkuljetus siirrettiin Pohjanlahden rantatielle 1675, mutta vilkas liikenne Kyrönkankaantiella jatkui 1770-luvulle asti. Kun uusi Jämijärven tie valmistui 1869, liikenne Kyrönkankaantiella hiljeni ja vanha kangastie jäi palvelemaan pääosin paikallisia tarpeita.

Kyrönkankaantien ura maastossa tunnetaan Ylöjärven Metsäkylästä Kauhajoen Koskenkylään ja se on suurelta osin säilynyt sorapintaisena. Tie kulkee Kauhanevan-Pohjankankaan kansallispuiston läpi ja on yksi kansallispuiston tärkeimmistä retkeilyreiteistä. Tie kuuluu valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin (RKY) ja se on Tiehallinnon virallinen museotie.

Kirjallisuus

Jokipii 1996. Koskelo & Lammi 1987. Liimatainen 2007: 119–121. Masonen 1999. Viertola 1974.

Metsähallituksen arkisto

Inventointiraportit: Taivainen 2008, Laurila 2015, Tuovinen 2017.

www

RKY 4050 (http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=4050). Luettu 6.3.2019.

Kunta: Karijoki

Kohde: Karijoen kirkko

Karijoki kuului, samoin kuin Isojoki, alkujaan yhdessä Lapväärtin kanssa Närpiön suurseurakuntaan. Kirkkomatka Lapväärtiin oli pitkä, ja Karijoella alettiin suunnitella omaa kirkkoa jo 1700-luvulla. Lupa siihen saatiin 1799 ja vuosina 1808–1812 rakennettiin jalasjärveläisen torpparin Salomon Köykän (Köhlströmin) suunnittelema uusklassistinen puurakenteinen ristikirkko. Omaksi seurakunnaksi Karijoki erotettiin Lapväärtistä 1862.

Kirkko ja siihen liittyvä Palkkamäen pappila kuvastavat Teuvan- ja Karijoen varren asutuksen voimistumista ja vaurastumista 1700-luvulta 1800-luvun loppupuolelle. Taloluvun nousu johtui tervanpoltosta ja isojaon antamista mahdollisuuksista asuttaa uusia seutuja.

Karijoen kirkko on suojeltu kirkkolain nojalla. Karijoen kirkon ympäristö kuuluu valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin (RKY).

Kirjallisuus

Antila 1981: 693.

www

RKY 4866 (http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=4866). Luettu 6.3.2019.

N:o 82

Kunta: Karvia

Kohde: Karviankylä

Ylä-Satakunnan ja Pohjanmaan välinen laaja suo- ja metsävaltainen seutu pysyi kruunun tiliaineistojen perusteella pääosin asumattomana takamaana aina 1630-luvulle asti. Karviankylä edustaa pitäjän vanhinta kyläasutusta, ja sen rakennuskanta antaa hyvän kuvan pohjoissatakuntalaisesta talonpoikaisesta rakennustavasta. Kylän viljelykset ovat pienikokoisia Karvianjärveen laskevia rantapeltoja.

Karvianjärven rantaviivaa myötäilee vanha maantie, jonka varrella kantatalojen talouskeskukset ovat. Kylän keskustassa on Vähä-Karvian, Hiedanpään, Kanniston, Sulosen ja Lähdeniemen talot. Lähdeniemen talo puotiriveineen, pitkine solarakennuksineen ja lukuisine talousrakennuksineen ja puistoineen on huomiota herättävä ja arvokas kokonaisuus.

Karviankylä kuuluu valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin (RKY).

Kirjallisuus

Uusi-Seppä 2012: 243.

www

RKY 1977 (http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1977). Luettu 6.3.2019.

N:o 83

Kunta: Karvia

Kohde: Kyrönkankaantie (ks. kohde 69)

N:o 84

Kunta: Karvia

Kohde: Kyrön Skanssi (Museovirasto 1000013382)

Vuonna 1597 rakennettiin kuningas Sigismundin toimeksiannosta maalinnake paikkaan, jossa Kyrönkankaantie ylitti Karvianjoen. Linnakkeessa oli ampumahauta ja kaksi tykkipatteria. Nuijasotana tunnettu talonpoikaiskapina armeijaa vastaan oli meneillään, ja linnakkeen oli määrä estää talonpoikien hyökkäys Varsinais-Suomeen.

Kolmikymmenvuotisen sodan aikana 1618–1648 jalkaväkeen otettiin kansan keskuudesta pakkokeinoin uusia sotilaita, jotka joutuivat olemaan sotapalveluksessa käytännössä loppuelämänsä. Monet karkasivat ja piilottelivat metsissä. Kun karkuruuden laajuus paljastui valtiovallalle, nuijasodan linnakkeen paikalle rakennettiin vuonna 1635 hirsinen linnake, *Kyrön Skanssi* (*Skantzenn* noin 1650, *Skantzen* 1680). Linnakkeen varusväen tehtävänä oli ottaa kiinni Pohjankankaan ja Hämeenkanan metsissä lymyilevät sotilaskarkurit ja irtolaiset ja turvata matkantekoa Kyrönkankaantiellä. Skanssissa oli aikakauden oloihin nähden suuri varuskunta, jossa toimi suurimmillaan yli 100 sotilasta. Paikka on siten mahdollisesti toiminut myös sotajoukkojen rekrytointipaikkana.

Linnake lakkautettiin vuonna 1660 ja muutettiin hevostalliksi. Karvianjoen etelärannalle oli syntynyt kaksi yksinäistaloa, Skanssi ja Kantti, joista toisessa toimi kestikievari.

Suuren Pohjan sodan aikana vuonna 1713 venäläinen sotajoukko tuhosi kestikievarin ja linnakkeen. Vei vuosia ennen kuin kestikievari aloitti uudelleen toiminnan.

Kyrön skanssin tarkkaa paikkaa ja laajuutta ei tunneta. 1600-luvun karttoihin on merkitty nelisakarainen linnake, joka on tulkittu redutiksi eli pieneksi linnakkeeksi, josta voitiin tulittaa kaikkiin suuntiin. Karvianjoen rantapenkereellä on säilynyt maavalli, joka varmuudella liittyy skanssiin.

Vanhimmat entisen Kyrön skanssin alueen rakennukset ovat kaksi aittaa vuosilta 1710 ja 1769. Kantin ja Skanssin talojen päärakennukset ovat 1800-luvulta.

Kansalla oli Skanssia koskevia uskomuksia. Kerrottiin esimerkiksi, että linnakkeessa oli vaskiset tai rautaiset portit, jotka valuivat jokeen Suomen sodan aikana eikä niitä koskaan saatu nostetuksi vedestä.

Skanssin jäännökset on rauhoitettu muinaismuistolain nojalla.

Kirjallisuus

Virtanen 1996; Nenonen 1999: 176. Uusi-Seppä 2012: 242.

Satakunnan museon arkisto

Vasko, Tiina (2013). *Karvia. Karvianjoen eteläosan arkeologinen inventointi 2013*. 16 s.

N:o 88

Kunta: Kauhajoki

Kohde: Hyypänjoenlaakson maisemansuojelualue

Hyypänjokilaakso on 20 km pitkä monen kylän maisemakokonaisuus. Sille ovat tunnusomaisia jokilaakson jyrkät maastonmuodot ja muotoihin asettunut kulttuurimaisema. Alueella on kanjonimaisia purouomia, lähteitä, laidunnettuja rinteitä, perinnebiotooppeja ja monimuotoisia metsäalueita, jotka vaihtelevat avoimen viljelysmaiseman kanssa. Rakennukset ja tiet sijoittuvat ylärinteille. Eteläpohjalaisen talonpoikaisen rakentamisen edustavia esimerkkejä on entisen kestikievaritalon Hämes-Havusen mies- ja karjapihaan jakautuva umpipihakokonaisuus Kyrönkankaantien varressa.

Jokivarren pelloilta on löydetty kahdeksan kivikautista asuinpaikkaa, jotka sijaitseva 105 m:n korkeudella ja yli. Korkeuden ja tehtyjen löytöjen perusteella asuinpaikat kuuluvat mesoliittiseen kivikauteen.

Hyypänjokilaakson maisemaa on hoidettu aktiivisesti kyläläisten voimin ja julkisrahoitteisissa hankkeissa. Työ on saanut tunnustusta. Vuonna 2012 Hyypän kyläseuran, Kauhajoen kaupungin ja Metsäkeskuksen hankkeet voittivat ympäristöministeriön järjestämän Suomen paras maisemahanke -kilpailun.

Jokilaakso on luonnonsuojelulain tarkoittama valtakunnallinen maisemanhoitoalue ja se kuuluu ympäristöministeriön asettaman Mapio-työryhmän ehdottamiin valtakunnallisesti arvokkaisiin maisema-alueisiin (VAM). Alueella on voimassa Etelä-Pohjanmaan maakuntakaava (2005), jossa alue on merkinnällä mk-2 (maaseudun kehittämisen kohdealue). Maisema-alueeseen kuuluu Katikan kanjonialue, joka on osa Kauhanevan-Pohjankankaan kansallispuistoa. Hämes-Havusen melkein täydellisenä säilynyt umpipiha kuuluu valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin (RKY).

Kirjallisuus

Nummijärvi 2008. Teräväinen 2003: 136. Arvokkaat maisema-alueet, kohde 97 (s. 139–140).

www

Hyypänjokilaakso (https://www.kauhajoki.fi/site?node_id=496). Luettu 6.3.2019.

RKY 1721 (http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1721). Luettu 6.3.2019.

N:o 89

Kunta: Kauhajoki

Kohde: Kyrönkankaantie (ks. kohde 69).

N:o 91

Kunta: Kauhajoki

Kohde: Hämes-Havusen umpipiha

Hämes-Havusen tilan mies- ja karjapihaan jakautuva umpipihakokonaisuus on edustavaa 1800-luvun eteläpohjalaista talonpoikaisarkkitehtuuria. Sukutila on Kauhajoen iäkkäimpiä ja vauraimpia talonpoikaistaloja. Havusen suku viljeli tilaa vuodesta 1627 aina 1960-luvulle asti. Tilan rakennuksissa pidettiin kestikievaria, joka kuului Kyrönkankaantien majatalojen ketjuun.

Hämes-Havusen nykyisen päärakennuksen rakentaminen alkoi 1827. Tämän jälkeen rakennettiin lähes 20 asuin- ja talousrakennusta, joista osa on purettu tai tuhoutunut. Kahden umpipihaan kokonaisuus on kuitenkin säilynyt.

Vuonna 1974 silloinen Kauhajoen kunta osti Hämes-Havusen tontin ja rakennukset. Rakennukset restauroitiin 1977–1982 ja ne ovat museona avoinna yleisölle. Vanhemman renkituvan korvannut ja vanhaa rakennustapaa jäljittelevä ns. välirakennus valmistui 1980 arkkitehti Marjatta Leskisen suunnitelmin. Hämes-Havusessa järjestetään tapahtumia ja juhlia ja vuosittain Ruokamessut.

Hämes-Havunen kuuluu valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin (RKY). Tila sijaitsee Hyypänjoenlaakson valtakunnallisella maisemanhoitoalueella.

Kirjallisuus

Leskinen 1982. Teräväinen 2003: 138. Kleemola *et al.* 2006.

www

Hämes-Havunen, Kauhajoen kaupunki (http://www.kauhajoki.fi/site?node_id=62). Luettu 27.2.2019.

RKY 1721 (http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1721). Luettu 6.3.2019.

N:o 97

Kunta: Kauhajoki

Kohde: Eduskuntamuseo

Kun Helsinki joutui talvisodan alkaessa pommitusten kohteeksi, päätettiin eduskunta välittömästi evakuoidea, jotta lainsäädäntötyö ja budjetin käsittely voi jatkua. Eduskunta siirtyi ylimääräisellä erikoisjunalla Kauhajoelle 1.12.1939. Kauhajoen yhteislyseon voimistelusalit muutettiin kiireesti eduskunnan istuntosaliksi. Kansanedustajat kokoontuivat koulussa ensimmäisen kerran 5.12.1939 ja viimeisen kerran 12.2.1940.

Vuonna 1980 Kauhajoella virisi yhteislyseon korjaustöiden yhteydessä ajatus säilyttää istuntosali ja kalustaa se ajankohdan mukaisilla kalusteilla mm. pimennysverhoineen. Istuntosali valmistui eduskunnan varoilla museotilaksi 1.12.1984.

Kirjallisuus

Jaakola *et al.* 1984.

www

Eduskunta (<https://www.eduskunta.fi/FI/NuortenEduskunta/eduskunta-kauhajoella/Sivut/default.aspx>). Luettu 28.2.2019.

Kauhajoki (<http://www.kauhajoki.fi/eduskuntamuseo>). Luettu 28.2.2019.

Facebook (<https://www.facebook.com/events/1198063206900569>). Luettu 28.2.2019.

N:o 101

Kunta: Kihniö

Kohde: Markkulan puusilta

Markkulan puusilta Kihniön Koskenkylässä ylittää Koskelanjoen Kankarin-Linnankylän paikallistiellä. Silta rakennettiin 1959 riippuansassillaksi, eli rakenteeksi, jota kantaa kannen yläpuolisilla vinotuilla ja riipputangoilla jäykistetty palkki. Maatukina toimivat kivillä täytetyt hirsiarkut. Sillan pituus on 16.2 metriä ja hyötyleveys 4.5 metriä.

Siltapaikalla on ollut ainakin kaksi aikaisempaa puusiltaa, jotka rakennettiin 1900-luvun alkupuolella ja 1920–30-lukujen vaihteessa. Puinen riippuansassiltamalli oli 1900-luvun alkupuolella tyypillinen paikallisteille. Tie- ja vesirakennushallituksen siltaosasto laati tyyppiirustussarjoja riippuansassilloille.

Silta on Tiehallinnon vuonna 1982 valitsema museosilta ja kuuluu valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin (RKY).

Kirjallisuus

Liimatainen 2007: 98–99.

www

RKY 4845 (http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=4845). Luettu 28.2.2019.

Wikipedia (https://fi.wikipedia.org/wiki/Markkulan_silta). Luettu 28.2.2019.

N:o 102

Kunta: Kihniö

Kohde: Aitonevan turvemuseo

Aitonevan turvemuseo sijaitsee laajalla turvetuotantoalueella, joka otettiin käyttöön 1942. Tuotannosta ovat vastanneet valtion omistamat yhtiöt Suo Oy ja 1960-luvulla lyhyen aikaa Imatran Voima Oy. Vuodesta 1969 turvetta on tuottanut Valtion Polttoainekeskus Vapo Oy.

Aitonevan turvemuseo toimii tuotantoalueen entisessä ruokalarakennuksessa ja kertoo turpeen tuotannosta, käytöstä sekä alan kehityksestä, historiasta ja ympäristöhoidosta. Museossa on myös kokous- ja luentotilaa. Museon alueella on konenäyttely, johon kuuluu kuutisenkymmentä vanhaa tuotantokonetta, vanhimmat 1940-luvulta.

Aitonevalla oli myös leveäraiteinen turpeen kuljetukseen tarkoitettu pistoraide (1944–1999).

www

Pirkanmaan Museokompassi (<http://www.museokompassi.fi/kihniö/aitonevan-turvemuseo/>). Luettu 6.3.2019.

VAPO (<https://www.vapo.com/turvetuotantoavastuullisesti/jalkikaytto/turvemuseo>). Luettu 28.2.2019.

N:o 110

Kunta: Siikainen

Kohde: Leppijärven kylä

Siikaisten Otamon, Vuorijärven ja Leppijärven kylissä on säilynyt satakuntalaisen talonpoikaisarkkitehtuurin edustavia yksittäisiä esimerkkejä. Tilojen päärakennuksille on leimallista pitkä ja kapea runko sekä erittäin koristeellisesti listoitut, moni-ikkunaiset ja kulmistaan viistetyt kuistit ja leikkauskoristellut vellikellot. Pihapiireille on leimallista rakennuskannan umpipihainen hahmo. Kylien perinteinen rakennuskanta kuuluu valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin (RKY).

Leppijärven ympärille hajaantuneiden Starckin, Isotalon (1890) ja Hirsimäen (1890) tiloilla on säilynyt perinteistä rakennuskantaa. Starckin suuri uusrenessanssityylinen päärakennus on vuodelta 1886. Siikaslaisen leiman rakennuksille antavat kaksoiskuisti ja vellikello.

Kirjallisuus

Uusi-Seppä 2012: 330.

www

RKY 1993 (http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1993). Luettu 6.3.2019.

N:o 111

Kunta: Siikainen

Kohde: Vuorijärven kylä

Siikaisten Otamon, Vuorijärven ja Leppijärven kylissä on säilynyt satakuntalaisen talonpoikaisarkkitehtuurin edustavia yksittäisiä esimerkkejä. Tilojen päärakennuksille on leimallista pitkä ja kapea runko sekä erittäin koristeellisesti listoitut, moni-ikkunaiset ja kulmistaan viistetyt kuistit ja leikkauskoristellut vellikellot. Pihapiireille on leimallista rakennuskannan umpipihainen hahmo. Kylien perinteinen rakennuskanta kuuluu valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin (RKY).

Vuorijärven rannalla sijaitsevan kylän maaston korkeuserot ovat huomattavat. Rinnepellot on raivattu mäkien välisiin laaksoihin ja järven rannoille. Ylhäällä mäellä on Ylisentalon hyvin säilynyt rakennusryhmä, joka on rakennettu umpipihan muotoon. Alhaalla laaksossa ovat Erkkilä ja Juhantalon. Erkkilän päärakennus on rakennettu 1806–1807 ja siihen kuuluu koristeellinen vellikello. Juhantalon perinteinen päärakennus on vuodelta 1874. Rakennuksessa on koristeellinen kuisti ja salkoon kiinnitetty vellikello.

Kirjallisuus

Uusi-Seppä 2012: 331.

www

RKY 1993 (http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1993). Luettu 6.3.2019.

N:o 115

Kunta: Parkano

Kohde: Parkanon metsämuseo

Parkanon kaupungin omistama Metsämuseo esittelee metsätöiden historiaa 1860-luvun sahateollisuuden noususta aina 1960-luvun koneellistumiseen. Metsämuseon alueella on näyttelyhalli, savottakämppä, sauna, hevostalli ja metsätyökoneita.

Vuonna 2007 museossa avattiin Suomen ensimmäinen pysyvä metsien suojelua käsittelevä näyttely *Polkuja metsään*. Näyttely käsittelee metsien merkitystä suomalaisille, metsäluonnon muutoksia sekä metsien suojelun historiaa ja nykytilannetta. Näyttelyssä esitellään myös metsänomistajien mahdollisuuksia metsien suojeluun.

www

Parkanon kaupunki (<https://www.parkano.fi/parkanon-metsamuseo/>). Luettu 1.3.2019.

Pirkanmaan museokompassi (<http://www.museokompassi.fi/parkano/parkanon-metsamuseo>). Luettu 1.3.2019.

N:o 116

Kunta: Parkano

Kohde: Kyrönkankaan talvitie

Kyrönkankaantien reittiä harvaan asutun sydänmaan läpi kuljettiin kesäaikaan. Talvella reitti oli lyhyempi, sillä silloin käytettiin itäisempää ja lyhyempää reittiä Ikaalisten, Parkanon ja Jalasjärven kautta (ks. kohde 116).

Talvitie erkani kesätiestä Hämeenkyrön Järvenkylässä. Sieltä matka jatkui reittiä Kyrösjärven jää - Vääräjoen vartta Parkanonjärvelle - Kaupin kestikievari - Parkanon kirkonkylä - kangasmaita Kaitojenvesien länsipuolella - Kuivasjärvi - Kuivasen kestikievari - maareitti Jylhänkylän kautta - Vähä-Venesjärvi - vedenjakajaseudun yli Saarijärvelle- Hämeenneva - Koskueen Vanhantalon keskikievari. Talvitie ja kesätie yhtyivät Kurikassa.

Talvitie suuntasi pohjoiseen järvenselkiä, tasaisia kangasmaita ja nevoja pitkin. Kylien kohdilla ajettiin mieluummin maitse. Kylissähän oli aina jonkinlaista tietä ja verrattain varhain kyläteitä aurattiin, kun taas järvenjäällä olivat tiet usein umpeen tuiskunneet. Toinen syy poiketa järvenjäältä maihin oli se, että joidenkin järvien jäiden tiedettiin olevan epäluotettavia veden virtauksen takia (esim. Kaidatvedet). Tieuran sijainti on paikoin tarkasti tiedossa, paikoin epämääräisemmin, paikoin perimätieto on säilyttänyt vaihtoehtoisia tietoja tieuran kulusta maastossa. Osia tiestä aurattiin talvisin vielä 1900-luvun alussa.

Talvitietä käyttivät erämiehet, kruunun virkamiehet, kauppiat, lähetit, postinkantajat. Talvireitti oli parhaimmillaan helppokulkuinen ja sitä pitkin voitiin kuljettaa suuria hevosvetoisia kuormia. Tehokkuus teki talvitiestä ajoittain sotatien. Sitä tiedetään käytetyn nuijasodaksi nimitetyn talonpoikaiskapinan (1596–1597), Suuren Pohjan sodan (1700–1721), Kustaa III:n sodan (1788–1790) ja Suomen sodan (1808–1809) aikana.

Italialainen tutkimusmatkailija Giuseppe Acerbi (1773–1846) kuvasi matkakirjassaan *Matka halki Suomen v. 1799* rekimatkaa Kyrönkankaan talvitiellä. Häneen tekivät suuren vaikutuksen sudet ja metsäpalojen jäljet. Acerbi seurueineen joutui vaaraan ohuella kevätjäällä. Paikalliset oppaat auttoivat hänet pulasta ja Acerbin hämmästykseksi he eivät suostuneet ottamaan palkkiota hengenvpelastamisesta.

Kirjallisuus

Alanen 1946. Perälä 2012. Acerbi 1983.

N:o 131

Kunta: Kankaanpää

Kohde: Vihteljärven-Niemenkylän kulttuurimaisema

Kohteen uudempi nimi on Vihteljärvi-Riiholahti kulttuurimaisema. Alue edustaa pohjois-satakuntalaista järviseutua, jossa karuun ruhjelaaksoon on syntynyt tasapainoista järvien ja jokien ketjun yhdistämää verrattain vaurasta ja laajaa maatalousmaisemaa.

Maiseman muotoutumiseen on vaikuttanut järvienlasku 1800- ja 1900-luvun vaihteessa. Joenvarrella olevat alueet ovat laajentuneet ja muuttuneet kuivatuksen johdosta niityistä pelloiksi. Alueen perusrakenne on ollut hyvin samanlainen 1850-luvulta lähtien. Asutuksen lisääntyessä peltoja raivattiin lisää.

Vesistön länsipuolella kulkeva yleinen tie valmistui vuonna 1890 ja sen linja säilyi pitkään samana. Nykyinen Pohjanmaantie valmistui vuoteen 1982 mennessä. Alueen maisemassa

näkyvästi pitkään jatkunut maanviljely. 1900-luvun alussa alkanut kenkien valmistus antoi monelle asukkaalle elannon. Aluksi suutarit tekivät kenkiä kotonaan, mutta 1956 perustettiin kenkätehdas Moisio tilalle. Kenkien valmistus on vaikuttanut alueen rakennuskantaan, mikä näkyy 1920-1930-luvulla rakennettujen asuinrakennusten määrässä. Susikoskeen perustettiin mylly jo vuonna 1785 ja saha vuonna 1845.

Alueen arvokkaita rakennuksia on klassisistinen seuratalo Toukola vuodelta 1936 sekä useat Seppälä-Puuskan, Puuskan, Ruonilan, Koskelan, Rajahalmeen, Mattilan, Sikalan, Kouran, Suuriniemen ja Susiniemen tilojen asuin- ja ulkorakennuksista.

Suodenniemelle johtavan tien varrella on Metsähallituksen omistama Voipion rakennusryhmä, johon kuuluu kauniskuistinen päärakennus, vanha luhtiaitta, navetta ja hirsinen makasiini. Rakennuksia on kaikkiaan 12, vanhin niistä 1860-1870-luvulta.

Myllykylässä on vuonna 1897 rakennettu yksikaarinen Sampsanjoen ylittävä kivisilta. Sampsanjoen ylittävä yksikaarinen kivisilta on vuodelta 1898.

Hämeenkankaalla on Kyrönkankaantien (kohde 69) varressa Kuninkaanlähde, jonka luona Ruotsin kuninkaan (v. 1751–1771) Adolf Fredrikin matkallaan Suomessa on kerrottu pysähtyneen lepäämään. Lähde tuottaa niin paljon vettä, että siitä lähtevä puro on pyörittänyt parhaimmillaan seitsemää myllyä.

Alue kuuluu ympäristöministeriön asettaman Mapio-työryhmän ehdottamiin valtakunnallisesti arvokkaisiin maisema-alueisiin (VAM) ja se on Rakennettu kulttuuriympäristö 1993 -kohde. Voipion pihapiiri on suojeltu vuonna 1999 vahvistetussa Vihteljärven-Niemenkylän osayleiskaavassa.

Kirjallisuus

Alatalo & Nyman 2014: 67–71. Uusi-Seppä 2012: 238. Arvokkaat maisema-alueet, kohde 35 (s. 54).

N:o 132

Kunta: Kankaanpää

Kohde: Ruokojärven kulttuurimaisema

Ruokojärven kulttuurimaisema edustaa Satakunnan vanhoille erämaille 1500-luvulla syntynyttä talonpoikaisasutusta, josta on muodostunut Kankaanpään kirkonkylän keskus. Kankaanpäässä oli 1560-luvulla kolme taloa, joista Ruokojärven rantaan muodostivat kylän Honko, Oukari ja Päivike.

Ruokojärven itärannalla oleva Alakylä on säilyttänyt vanhan agraarikylän ilmeen aivan uuden kaupunkirakenteen tuntumassa. Alakylä edustaa seudun vanhinta talonpoikaisasutusta. Oukarin, Vanha-Hongon ja Päiviken tilojen rakennuskanta muodostaa yhtenäisen ryhmän kirkon ja järven välisessä peltomaisemassa. Maatilojen nykyinen rakennuskanta on etupäässä 1800-luvulta. Oukarin päärakennuksen runko on 1700-luvulta, Vanha-Hongon ja Päiviken päärakennukset ovat 1800-luvulta.

Ruokojärven kulttuurimaisema kuuluu valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin (RKY).

Kirjallisuus

Uusi-Seppä 2012: 235.

www

RKY (http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=4051). Luettu 6.3.2019.

N:o 134

Kunta: Kankaanpää

Kohde: Kyrönkankaantie (ks. kohde 69).

N:o 141

Kunta: Kankaanpää

Kohde: Kankaanpään kirkko ja tiekirkko

Kankaanpää oli osa vuonna 1641 muodostettua Suur-Ikaalisten kirkkopitäjää. Kankaanpää perustettiin Ikaalisten saarnahuonekunnaksi 1756, jolloin rakennettiin pitäjän ensimmäinen kirkko (1759). Ikaalisten kirkkopitäjä purettiin 1841, jolloin Kankaanpäästä tuli itsenäinen seurakunta. Ensimmäisen kirkon tilalle rakennettiin 1834–1839 empiretyylinen ristikirkko. Se kuuluu niihin Intendentinkonttorissa (nyk. Senaatti-kiinteistöt) suunniteltuihin kirkkoihin, joissa näkyy konttorin päällikön Carl Ludvig Engelin käden jälki. Kankaanpään kirkko on Satakunnan suurimpia puukirkkoja ja se on rakennettu mäen laelle, josta sen näkyy kauaksi Ruokojärven taakse.

Kankaanpään kirkko on tiekirkko, jonka ovet ovat avoinna kesäaikaan. Kirkko on suojeltu kirkkolailla. Kirkko on osa Ruokojärven valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä (RKY).

Kirjallisuus

Uusi-Seppä 2012: 235.

www

Museoviraston rakennusperintörekisteri 200449

(https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/rapea/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=200449).

Luettu 6.3.2019.

N:o 142

Kunta: Kankaanpää

Kohde: Vanha hautausmaa, siunauskappeli ja ruumishuone

Kankaanpään siunauskappeli on valmistunut vuonna 1956 arkkitehti Martti Haapalan suunnitelman mukaisesti. Paanukattoinen ruumishuone on vuodelta 1890. Kappeli ja ruumishuone sijaitsevat keskellä vuonna 1890 käyttöönotettua ns. vanhaa hautausmaata. Kappelissa on istumapaikkoja 120 henkilölle. Kappelissa järjestetään myös konsertteja, tilaisuussarjoja ja jouluhartauksia.

Kirjallisuus

Uusi-Seppä 2012: 235.

N:o 149

Kunta: Kankaanpää

Kohde: Niinisalon kanttiini (sotilaskoti)

Niinisalon sotilaskoti on entinen lottakahvila vuodelta 1939.

Kirjallisuus

Uusi-Seppä 2012: 238. Kuosa 1985.

www

RKY 1437

(https://www.museoverkko.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx?sovellus=rky2000&taulu=T_KOHDE&tunnus=1437). Luettu 7.3.2019.

N:o 150

Kunta: Kankaanpää

Kohde: Niinisalon kasarmi

Pääesikunnan vaatimuksen mukaan kertausharjoituspaikan tuli sijaita rautatien varrella ja maaston tuli olla hiekkapohjaista kangasta. Nämä vaatimuksen täyttyivät Niinisalossa, jonne 1930-luvulla laadittiin asemakaava kuuden sotilasläänin yhteisen kertausharjoituskeskuksen rakentamiseksi. Keskeiset rakennukset sijoitettiin keskenään vastakkain. Alueen harjumaisuuden takia asemakaava on pitkä ja kapea.

Varuskunta-alueen keskellä on kertausharjoituskeskukseksi vuonna 1935 valmistunut kasarmirakennus. Kolmekerroksisen ja sisätiloiltaan äärimmäisen askeettisen lamellirakennuksen suunnitteli puolustusministeriön rakennusosaston arkkitehti Kalle Lehtovuori. Äärimmillään kasarmiin oli majoitettu 4000 miestä. Samaa funktionalistista rakennustyyliä edustaa hyvin säilynyt varuskuntasairaala (1937), jonka arkkitehtuuri on ensimmäinen puolustusvoimien ns. päätyseinämäskin edustaja. Pääosa varuskunnan rakennuksista on 1960-luvulta. Uusin rakennus on muonituskeskus vuodelta 2001.

Pääosa rakennuksista on säilynyt poikkeuksellisen hyvin alkuperäisessä asussaan. Varuskunta kuuluu valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin (RKY).

Kirjallisuus

Uusi-Seppä 2012: 238–239. Palin 1993. Mäkinen 2000: 101–102, 125–127. Kuosa 1985.

www

RKY 1437

https://www.museoverkko.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx?sovellus=rky2000&taulu=T_KOHDE&tunnus=1437

N:o 151

Kunta: Kankaanpää

Kohde: Selvaag-talot

Niinisalon varuskuntaan liittyy Valkiajärven pohjoispuolella sijaitseva asuntoalue, joka rakennettiin vuosina 1937–1958. Alueella on 13 vuosina 1957–1958 rakennettua pienkerrostaloa, jotka on toteutettu ns. Selvaag-tekniikalla. Tekniikan kehitti norjalainen diplomi-insinööri Olav Selvaag (1912–2002). Tavoitteena oli vähentää tilankäyttöä, karsia epäolennaista ja järkeistää ja yksinkertaistaa rakennustapaa. Niinisalon lisäksi Suomessa on vain viisi muuta Selvaag-taloaluetta.

Asuntoalueella on lisäksi kuusi ns. Susitaloa (1948–1949) sekä kerrostalo ”Neljäseiska”, jossa toimii myös päiväkot.

Pääosa rakennuksista on säilynyt poikkeuksellisen hyvin alkuperäisessä asussaan. Asuntoalue kuuluu valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin (RKY).

Kirjallisuus

Uusi-Seppä 2012: 239. Kuosa 1985.

www

RKY 1437

https://www.museoverkko.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx?sovellus=rky2000&taulu=T_KOHDE&tunnus=1437

Kirjallisuus

- Acerbi, Giuseppe (1983). *Matka halki Suomen v. 1799*. 2. painos. Helsinki: WSOY. 163 s.
- Alatalo, Jenny & Nyman, Marie (2014). Maaseudun kulttuurimaisemat ja maisemanähtävyydet. Ehdotus Satakunnan ja Varsinais-Suomen arvokkaiksi maisema-alueiksi 2014. Varsinais-Suomen elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus, Raportteja 75. 121 s.
- Antila, Olavi A. (toim.) (1981). *Perinnealbumi. Etelä-Pohjanmaa 1: Alahärmä, Alajärvi, Alavus, Evijärvi, Ilmajoki, Isojoki, Isokyrö, Jalasjärvi, Jurva, Karijoki, Kauhajoki, Kauhava, Korttesjärvi, Kuortane, Kurikka*. Kuopio: Kimy-kustannus. 1040 s.
- Alanen, Viljo (1946). Kyrönkankaan vanha talvitie. *Satakunta* 13: 57–80.
- Arvokkaat maisema-alueet. Maisema-alueityöryhmän mietintö II*. Mietintö 66/1992. Helsinki: Ympäristöministeriö. 207 s.
- Haggrén, Georg & Halinen, Petri & Lavento, Mika & Raninen, Sami & Wessman, Anna (2016). *Muinaisuutemme jäljet: Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*. Helsinki: Gaudeamus.
- Jaakola, Keijo & Kleemola, Jussi & Taimi, Heikki (1984). *Eduskunta Kauhajoella*. Kauhajoki: Kauhajoen eduskuntasalin entistämistoimikunta. 171 s.
- Jokipii, Mauno (1996). Kyrönkankaan vanhan maantien historiaa. *Kyrönkankaantie: kirjoituksia luonnosta, tien historiasta ja käyttömahdollisuuksista*: 6–27. Kankaanpää: Lions club Kankaanpää. 151 s.
- Kakkuri, Pekka & Katajamäki, Unto & Lagerstedt, Ilpo & Perttula, Heikki & Ruismäki, Liisa (1985). *Etelä-Pohjanmaan kotiseutuhistoria: kotimaakuntani vaiheet*. Seinäjoki: Etelä-Pohjanmaan maakuntaliitto.
- Kleemola, Jussi & Ruismäki, Liisa & Taimi, Heikki (toim.) (2006). Hämes-Havunen: pohjalaista rakennustaitoa jälkipolville. Kauhajoki: Lions Club Kauhajoki. 112 s.
- Koskelo, Jaakko & Lammi, Leo (1987). *Hämeenkankaantien varrelta*. Ikaalinen Seuran julkaisuja 1987. Ikaalinen: Ikaalinen-seura. 167 s.
- Kuosa, Kalle (1985). Niinisalon varuskunta. Niinisalo: Satakunnan tykistörykmentin perinneyhdistys r.y. 288 s.
- Leskinen, Marjatta (1982). Hämes-Havunen. *Arkkitehti* 1982/2.
- Liimatainen, Kirsi (2007). *Tiehallinnon museotiet ja -sillat. Museokohdeselvitys*. Tiehallinnon sisäisiä julkaisuja 11/2007. Tampere: Tiehallinto. 173 s.
- Luhon, Ville (1967). *Die Suomusjärvi-Kultur*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 66. 124 s.
- Masonen, Jaakko (1999). Kirkon, kruunun ja kansan tiet keskiajalla. Mauranen, Tapani (toim.) (1999). *Maata, jäätä, kulkijoita: tiet, liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860*: 57–138. Helsinki: Tielaitos. 552 s.

- Mäkinen, Anne (2000). Suomen valkoinen sotilasarkkitehtuuri 1926–1939. *Bibliotheca historica* 53. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 257 s.
- Nenonen, Marko (1999). Vesiltä pyörille: suuret maantiet 1550–1800. Mauranen, Tapani (toim.) (1999). *Maata, jäätä, kulkijoita: tiet, liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860*: 167–273. Helsinki: Tielaitos. 552 s.
- Nummijärvi, Marketta (2008). *Lakeuksien laidalta Katikan kuruille. Hyypänjokilaakson maisemanhoitoalueen käyttö- ja hoitosuunnitelma*. Suomen ympäristö 37. Vaasa: Länsi-Suomen ympäristökeskus. 48 s.
- Palin, Harri (1993). Niinisalon kylän muodonmuutos. Kasarmin aidan kahden puolen. *Historiallinen Arkisto* 101.
- Perälä, Leena (2012). *Kyrönkankaan talvitie. Oikotie Hämeestä Pohjanmaalle*. Parkano: Parkano-Seura. 31 s.
- Pihlaja, Mirjam (1984). *Isojoen pitäjän kirja*. Isojoki: Isojoen kunta. 461 s.
- Ruismäki, Liisa & Siiriäinen, Ari & Ranta-Knuutila, Antti (1987). *Kauhajoen historia, esihistoriasta vuoteen 1918*. Kauhajoki: Kauhajoen kunta – Kauhajoen seurakunta. 874 s.
- Teräväinen, Helena (2003). *Lakiaa ja komiaa. Kohti kulttuuriperinnön uusia arvoja Etelä-Pohjanmaalla*. Vaasa: Länsi-Suomen ympäristökeskus. 200 s.
- Uusi-Seppä, Niina (toim.) (2012). *Satakunnan kulttuuriympäristöt eilen, tänään, huomenna*. Satakunnan museon julkaisuja 19. Pori: Satakunnan museo. 343 s.
- Viertola, Juhani (1974). Yleiset tiet Ruotsin vallan aikana. *Suomen teiden historia 1, Pakanuudenajalta Suomen itsenäistymiseen*: 35–129. Helsinki: Tie- ja vesirakennushallitus. 310 s.
- Virtanen, Rauni (1996). Kyrön skanssi. *Kyrönkankaantie: kirjoituksia luonnosta, tien historiasta ja käyttömahdollisuuksista*: 103–120., Kankaanpää: Lions club Kankaanpää. 151 s.

Metsähallituksen arkisto

- Laurila, Ville (2015). *Pohjoinen Pirkanmaa, eteläinen Etelä-Pohjanmaa ja itäinen Satakunta kulttuuriperintöinventointi 2015*. Metsähallitus, asianumero 5089/2015. 366 s.
- Taivainen, Jouni (2008). *Kauhaneva – Pohjankangas. Kansallispuiston kulttuuriperintöinventointi 2008*. Metsähallitus, asianumero 1970/43/2009.17 s.
- Tuovinen, Tapani (2017). *Kyrönkankaantien hoitosuunnitelma*. Metsähallitus, asianumero 3183/2017. 46 s.

Museoviraston topografinen arkisto

- Räty, Jouko (1985). *Honkajoen muinaistieteellinen inventointi 1983–1984*. 212 s.

Kulttuuriympäristön palveluikkuna, Museovirasto (<https://www.kyppi.fi>). Luettu 27.2.2019.

Museoverkko, Museovirasto (<https://www.museoverkko.fi/>). Luettu 27.2.2019.

Niukko, Kirsi (2019). Etelä-Pohjanmaan maakunnallinen rakennusinventointi 2016–2017. (https://www.epliiitto.fi/images/B_84_Maakunnallinen_rakennusinventointi_2016-17_korjattu_versio.pdf). Luettu 21.2.2019.

Suomen Ympäristökeskuksen arvokkaat maisema-alueet (<http://syke.maps.arcgis.com>). Luettu 27.2.2019.

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt (RKY) (<http://www.rky.fi/>). Luettu 27.2.2019.